

УДК 621.314.52

Г. М. Афанасов

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МОЛЕКУЛ ПОВЕРХНЕВО-АКТИВНИХ РЕЧОВИН МОТОРНИХ МАСТИЛ В АДСОРБЦІЙНОМУ ШАРІ НА ПОВЕРХНЯХ ТЕРТЯ ДВИГУНІВ ВНУТРІШНЬОГО ЗГОРЯННЯ

Розглянуто механізм формування полімолекулярних шарів поверхнево-активних речовин у парах тертя двигунів внутрішнього згоряння під дією силового поля поверхонь. Визначена енергія взаємодії диполів поверхнево-активних речовин між собою, залежно від їх відносного розташування в адсорбційному шарі.

К л ю ч о в і с л о в а: поверхнево-активні речовини, адсорбційний шар, полімолекулярний шар.

Постановка проблеми. У двигунах внутрішнього згоряння значний час пари тертя знаходяться у граничному режимі змащування, де проявляється дія адсорбційного шару, що формується за рахунок молекул поверхнево-активних речовин (ПАР), які обов'язково присутні в моторних мастилах [1].

Під час вивчення адсорбційного процесу молекул ПАР на поверхнях тертя виникає необхідність розв'язування двох головних задач:

- визначення механізму формування полімолекулярного шару;
- визначення несучої здатності полімолекулярного шару.

Розв'язування таких задач доцільно виконати на основі вивчення міжмолекулярних взаємодій електромагнітної природи. Оскільки у структурі молекул ПАР центри ваги позитивних і негативних зарядів не співпадають, то вони мають високий електричний дипольний момент. Отже, вивчення механізму формування структури полімолекулярних плівок на поверхнях тертя доцільно побудувати на базі дослідження їх енергетичного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дотепер не проводилися теоретичні дослідження процесу взаємодії молекул ПАР у полімолекулярному шарі між собою. Відомі результати теоретичних досліджень адсорбційної здатності робочих рідин гідроприводів при впливі на них електростатичним полем [2]. У цих дослідженнях доведена можливість інтенсифікації процесу формування адсорбованого шару ПАР. Проте у них не розглянута задача визначення енергії взаємодії молекул ПАР між собою в адсорбційному шарі.

Метою статті є визначення енергії взаємодії молекул ПАР моторних мастил, які утворюють адсорбційний шар на поверхнях тертя двигунів, залежно від їх відносного розташування.

Виклад основного матеріалу. Виконаємо енергетичне оцінювання взаємодії молекул ПАР у процесі формування полімолекулярного адсорбційного шару. Як відомо, кожний електричний диполь створює в оточуючому просторі електричне поле, яке впливає на інші диполі. Напруженість поля диполя можна визначити з виразу [3]:

$$E_g(\vec{P}, \vec{r}) = \frac{3\vec{r}(\vec{P}, \vec{r}) - \vec{P}r^2}{r^5} \cdot \frac{1}{4\pi\epsilon\epsilon_0}, \quad (1)$$

де $\vec{P} = q \cdot \vec{l}$ – дипольний момент; $\vec{r}$ – радіус-вектор, проведений з точки локалізації диполя у точку спостереження; ϵ_0 – електрична стала; $\epsilon = 2$ – відносна діелектрична проникність моторної оливи.

У рідинних змащувальних середовищах електричні диполі знаходяться у хаотичному стані, їх випадковий дотик може бути причиною взаємодії з притяганням або відштовхуванням (див. рис. 1, а).

У випадку потрапляння рідких змащувальних середовищ в область дії силового поля поверхонь тертя спостерігається інша фізична картина. Під впливом силового поля пари тертя ПАР як диполі будуть обертатися у напрямку вектора напруженості таких зовнішніх полів і адсорбуватись на поверхнях. У подальшому утворенні поля молекулярного шару, коли поле поверхні тертя екрановане, головну роль починає відігравати диполь – дипольна взаємодія молекул, у результаті якої може змінюватись на різноспрямоване їх відносне розташування. Фізична картина спрямованості ПАР матиме вигляд, представлений на рис. 1, б.

Дамо енергетичну оцінку процесу взаємодії (зближення) молекул ПАР у випадку, коли вони потрапляють під вплив силового поля поверхонь тертя. Для цього розглянемо взаємодію на прикладі

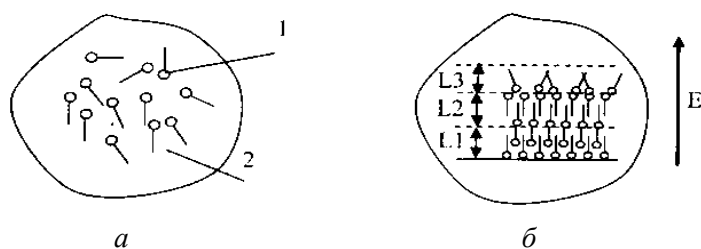

Рис. 1. Розташування ПАА (диполів) у рідких змащувальних середовищах:
 а – хаотичне розташування (1 – молекула ПАА; 2 – мастило);
 б – розташування під впливом силового поля поверхонь тертя
 (L1 – зона дії поля поверхні; L2 – шари ПАА, які не потрапляють в зону дії поля;
 L3 – хаотичне розташування)

двох диполів $\vec{P}_i$ та $\vec{P}_j$, які знаходяться у точках А і Б (рис. 2). Така взаємодія можлива як для однаково спрямованих диполів, так і при їх зворотному положенні.

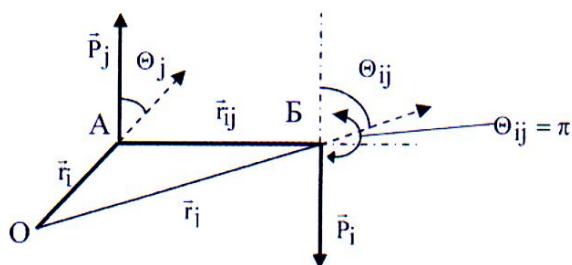

Рис. 2. Орієнтування ПАА у системі координат

Раніше відмічалось, що електричний диполь створює в оточуючому просторі електростатичне поле. У фазі зближення диполів важливо оцінити енергію взаємодії. Припускаємо, що система “диполь – диполь” прямує до мінімального енергетичного стану. Тоді енергію двох диполів можна визначити, користуючись працею [3]. У векторній формі вона має вигляд:

$$W_{ij} = -\vec{P}_i \cdot E_q(\vec{q}_j, \vec{r}_{ij}) = \frac{\vec{P}_i \cdot \vec{P}_j \cdot r_{ij}^2 - 3(\vec{r}_{ij} \cdot \vec{P}_i)(\vec{r}_{ij} \cdot \vec{P}_j)}{r_{ij}^5} \cdot \frac{1}{4\pi\epsilon\epsilon_0}, \quad (2)$$

де $r_{ij} = \vec{r}_i - \vec{r}_j$; Θ_{ij} – кут між векторами $\vec{P}_i$ та $\vec{P}_j$; Θ_i та Θ_j – кути відповідно між векторами $\vec{P}_i$ та $\vec{P}_j$ і вектором $\vec{r}_{ij}$; W_{ij} – енергія диполя $\vec{P}_i$ у полі диполя $\vec{P}_j$.

Використаємо залежність (2) для прикладу взаємодії двох однакових диполів, коли $|\vec{P}_i| = |\vec{P}_j| = |P|$ та за умови, що вони орієнтовані однаково під впливом силового поля поверхонь тертя. Тоді $\Theta_{ij} = \Theta_j - \Theta_i = 0$ (див. рис. 3, а).

Позначимо $|\vec{r}_{ij}| = r$, тоді формула (2) набуває вигляду (див. рис. 3, б):

$$W_{ij}^1 = \frac{p^2(1 - 3\cos^2 \Theta)}{r^3} \cdot \frac{1}{4\pi\epsilon\epsilon_0}. \quad (3)$$

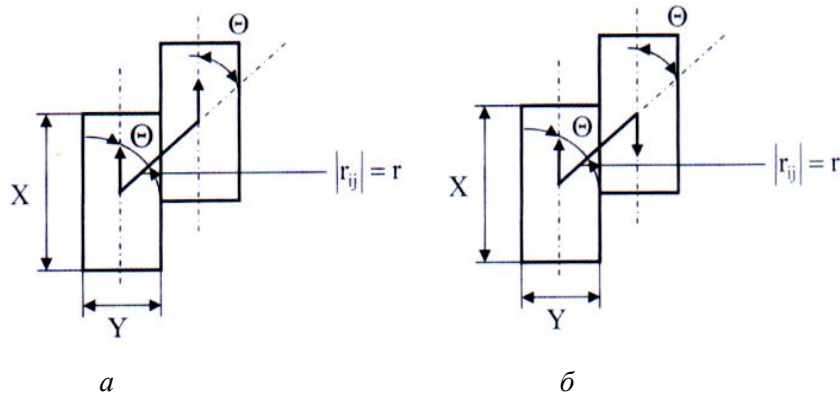

Рис. 3. Взаємодія двох молекул ПАР під впливом силового поля поверхні тертя: а – однаково спрямованих; б – різноспрямованих

Для випадку різноспрямованих диполів (рис. 3, б):

$$W_{ij}^2 = \frac{p^2(3 \cos^2 \Theta - 1)}{r^3} \cdot \frac{1}{4\pi\epsilon\epsilon_0} \quad (4)$$

Крім того, з рис. 3 видно, що $r = \frac{Y}{\sin \Theta}$, та $\Theta_{\min} = \arctg \frac{Y}{X}$.

Проаналізувавши функції $W_{ij}^1, W_{ij}^2 = W_{ij}(\Theta)$ на екстремум в інтервалі кутів $\Theta = \Theta_{\min} \div \Theta_{\max}$, де $\Theta_{\max} = \pi - \Theta_{\min}$, визначаємо, що максимальні значення функції W_{ij}^1 та W_{ij}^2 мають відповідно для кутів $\frac{\pi}{2}$ та $43,56^\circ$, а мінімальні значення – для кутів $43,56^\circ$ та $\frac{\pi}{2}$.

Дослідимо зміну енергії взаємодії молекул ПАР в інтервалі кутів $\Theta = \Theta_{\min} \div \Theta_{\max}$ для обох відносних положень (рис. 4). Величину дипольного моменту ПАР вважаємо рівною 10^{-29} Кл·м [4].

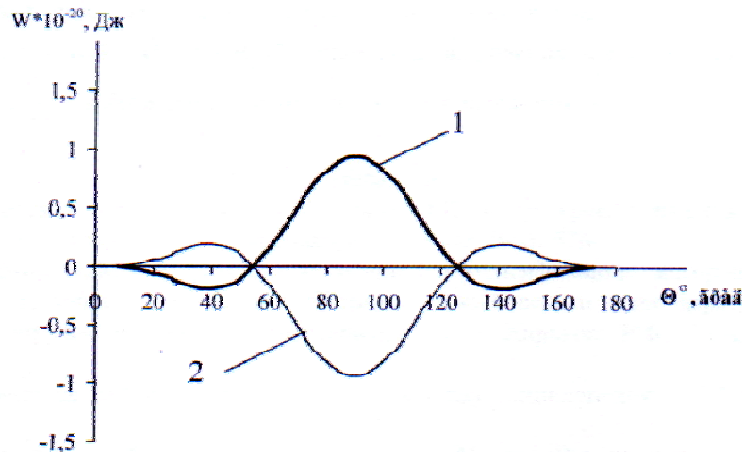

Рис. 4. Енергія взаємодії молекул ПАР в інтервалі кута Θ : 1 – однаково спрямовані диполі; 2 – різноспрямовані диполі

Як видно з рис. 4, функція енергії взаємодії для обох випадків має знаковмінний характер. Згідно з положеннями класичної електростатики позитивні значення енергії відповідають силам відштовхування молекул, а негативні – силам притягання. Для обох відносних положень функція енергії має три характерні інтервали, при цьому для першого відносного положення молекул існує один діапазон кутів, в якому відбувається відштовхування молекул, і два діапазони притягання. Для другого положення функція дзеркально відображається. Енергія взаємодії молекул максимальна за

абсолютним значенням в обох випадках для кута $\frac{\pi}{2}$, однак, у другому положенні вона відповідає притяганню молекул.

Висновки

1. Відносно розташування молекул ПАР у полімолекулярному шарі може бути однаково спрямованим і різноспрямованим. Це залежить від того, підпадають молекули ПАР під дію поля поверхні чи ні. У випадку, коли молекули ПАР знаходяться в полі поверхні, вони намагаються обернутися однаково за вектором напруженості цього поля. Таким чином, молекули мають однаково спрямовані положення в шарі.

2. Оскільки тільки перші адсорбовані шари формуються під дією поля поверхонь тертя, а подальше формування відбувається за рахунок взаємодії молекул між собою, то слід очікувати зміну положення молекул на різноспрямоване у міру їх віддалення від поверхонь тертя.

3. У шарах, найбільш наближених до поверхонь тертя, максимальне значення енергії притягання між молекулами ПАР дорівнює $W_{ij} = 0.2 \cdot 10^{-20}$ Дж для кутів $43,56^\circ$ та $136,44^\circ$. У шарах, віддалених

від поверхонь тертя, максимальне значення енергії притягання складає $W_{ij} = 1 \cdot 10^{-20}$ Дж для кута $\frac{\pi}{2}$.

Таким чином, формування полімолекулярних шарів ПАР на поверхнях тертя двигунів відбувається в два етапи : а) утворення наближених до поверхонь шарів, молекули яких однаково спрямовані та розташовані під кутами $43,56^\circ$ та $136,44^\circ$; б) утворення віддалених від поверхонь шарів, молекули яких можуть бути різноспрямованими і розташованими під кутом $\frac{\pi}{2}$.

Список використаних джерел

1. Трение, износ и смазка (трибология и триботехника) [Текст] / А. В. Чичинадзе, Э. М. Берлинер, Э. Д. Браун и др. – М. : Машиностроение, 2003. – 576 с.
2. Лыиков, Е. Н. Теоретические основы интенсификации адсорбционной способности рабочих жидкостей [Текст] / Е. Н. Лыиков // Вестник Харьковского государственного автомобильно-дорожного технического университета. – Х. : ХГАДТУ. – 1997. – Вып. 6. – С. 41–43.
3. Матвеев, А. Н. Электричество и магнетизм [Текст] / А. Н. Матвеев. – М. : Высш. шк., 1983. – 463 с.
4. Осипов, О. А. Справочник по дипольным моментам [Текст] / О. А. Осипов, В. И. Минкин. – М. : Высш. шк., 1965. – 261 с.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2012 р.